

Світлана КОВАЛЬ

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗМІРУ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ БАНКУ

Розглянуто основні вимоги НБУ відносно обсягу власного капіталу банку та основні положення Базельського комітету щодо регламентування достатності капіталу банків. Проаналізовано економічні нормативи регулятивного капіталу банківської системи України. Обґрунтовано необхідність державного регулювання розміру власного капіталу банку.

Банки, як фундаментальні елементи та важливі структурні сектори ринкової економіки, здійснюють визначальний вплив на стан фінансової сфери держави. З одного боку, зважаючи на особливості організації їх фінансової діяльності, вони концентрують значні фінансові ресурси, а тому мають системоутворююче значення для національної економіки, хоча їх приватні бізнес-інтереси не завжди збігаються з державними. А з іншого – наявність значної кількості дрібних і фінансово слабких банків зумовлюють низьку конкурентоспроможність вітчизняних банків, що може стати істотною загрозою для стабільності фінансового сектора і, особливо, в умовах глобалізації світових фінансових ринків.

Саме тому банківська діяльність є об'єктом пильного нагляду, основною метою якого є підтримання стабільності банківської системи країни. Завданням регулюючих органів є максимальне зменшення ризиків через встановлення відповідних правил і дотримання жорсткого контролю за їх виконанням.

Необхідність регулювання розміру власного капіталу банку випливає з його природи: він є джерелом покриття непередбачуваних збитків, фінансовою основою розвитку банку, індикатором надійності та критерієм оцінки кредитного рейтингу, підтримує довіру кредиторів, служить регулятором рівня капіталізації, забезпечуючи фінансову стабільність і конкурентоспроможність на довгострокову перспективу. Відтак, регулювання власного капіталу є важливим методом забезпечення надійності і дієздатності як окремих банків, так і банківської системи в цілому, оскільки достатній рівень власного капіталу захищає банк від збитків та сприяє системній стабільності.

Проблематика державного регулювання розміру власного капіталу банків знайшла своє відображення у наукових дослідженнях як за кордоном, так і в Україні, а саме у роботах вчених-економістів М. Алексеєнка, І. Гуцала, А. Мороза, О. Васюренко, О. Заруби, Ж. Довгань, А. Вожжова, П. Роуза, Д. Полфремана, Дж. Сінкі.

Зокрема, Пітер Роуз визначаючи основні причини та необхідність регулювання банківського капіталу, аргументує, що таке регулювання сприятиме обмеженню

ризиків банкрутства банків, підтриманню суспільної довіри до них, обмеженню втрат уряду, пов'язаних з страхуванням банків, оскільки, ринок не здатний вирішити всі ці проблеми [7, 453]. Прагматизм даної проблеми підтверджує позиція американського професора Дж. Сінкі: "Яким повинен бути власний капітал банку, щоб йому могли довіряти вкладники, інвестори і регулюючі органи?... Той, хто знає відповідь на це запитання, буде удостоєний постійної поваги в колі банкірів, фінансистів... Хочу застерегти: кращі розуми у світі банків і фінансів роками билися над цим запитанням і безуспішно. Зрозуміло, що тут не варто сподіватись на легкий успіх" [6, 773].

Враховуючи погляди на проблему державного регулювання розміру власного капіталу банків, пропонуємо під останнім розуміти комплекс заходів, які здійснюють державні органи для забезпечення ефективної банківської діяльності, обмеження негативних наслідків різноманітних ризиків та захисту інтересів кредиторів й вкладників.

Професор І. С. Гуцал виділяє два методи регулювання будь-якої системи соціально-економічного типу, до якої відноситься і регулювання власного капіталу банку: з відхилення фактичного значення регульованих величин від їх регламентованих і компенсаційне регулювання [5, 38].

Регулювання з відхилення належить до превентивних заходів, що застосовуються для уникнення негативних наслідків тієї чи іншої ситуації і реалізується шляхом затвердження обов'язкових до виконання норм та порівняння фактичних показників з нормативними. Натомість, компенсаційне регулювання ґрунтується на недопустимості досягнення показниками критичних значень, а тому належить до протекційних заходів і полягає у застосуванні штрафних санкцій.

У більшості країн світу до новостворених банків ставиться вимога дотримання визначеного мінімального розміру капіталу, а його достатність контролюється у процесі здійснення банківської діяльності.

Термін "достатність капіталу" відображає загальну оцінку надійності банку. Він обумовлює обернену залежність між величиною капіталу і ризиком. Тобто, чим більша питома вага ризикових активів в балансі банку, тим більшим повинен бути його власний капітал. Якщо банк проводить агресивну кредитну політику, то позики, надані ним, є досить ризиковими, відтак банку потрібно акумулювати більше власного капіталу, аніж у випадку виваженої кредитної політики. Однак надмірна капіталізація банку, випуск надлишкової кількості акцій порівняно з оптимальною потребою у власних коштах не є благом, а навпаки негативно впливають на діяльність банку. Для здійснення прибуткової діяльності банку, з одного боку, необхідно нарощувати капітал, а з іншого боку – зберігати незмінним рівень ризику. Тому оптимізація співвідношення між розміром капіталу та іншими статтями банківського балансу є одним із стратегічних завдань банку.

Методи оцінки достатності банківського капіталу склались історично. Один з найдавніших методів (використовувався на початку ХХ століття) передбачав розрахунок показника відношення капіталу до суми депозитів (*capital-to-deposit ratio*) з мінімальним значенням 10% [4, 23]. Згодом, у 1930–40-х роках норматив визначався як відношення капіталу до активів (*capital-to-assets ratio*), враховуючи те, що саме портфель активів є однією з важливих причин банківських крахів. У

період другої світової війни було запроваджено новий показник – відношення капіталу до ризикових активів (*capital-to-risk assets ratio*) з мінімальним значенням 15-20%. При цьому активи зменшувались на готівку у касі банку та портфель державних цінних паперів [8, 98].

У минулому нормативи обсягу капіталу банку встановлювались у законодавчому порядку здебільшого диференційовано у кожній країні, тому єдиного підходу до розв'язання даного питання не було. Кардинальні зміни щодо зближення вимог різних країн стосовно достатності капіталу стали можливими у рамках діяльності Базельського комітету з банківського нагляду та регулювання. У даному контексті найбільш відомі рекомендації Базельського комітету 1988 року, які регулюють достатність капіталу банків. Ця угода дійсна і в сучасних умовах. Основним критерієм достатності капіталу комерційного банку для забезпечення надійного захисту від фінансових ризиків Базельський комітет пропонує розглядати співвідношення капіталу банку з його активами, зваженими на фактор ризику. В основу розрахунку величини активів, зважених на ризик, покладено кредитний ризик, тобто ризик невиконання зобов'язань контрагентом банку. Відповідно до угоди Базельського комітету (Базель 1), всі активи банку класифікуються і відносяться до визначеної категорії та зважуються на фактор ризику згідно до встановленої шкали коефіцієнтів.

На доповнення до уже існуючих, у січні 2001 року Базельським комітетом представлено нові пропозиції щодо регулювання діяльності найбільших світових банків. Запропоновані зміни розширюють можливості банку у розробці власних систем оцінки кредитного, ринкового і операційного ризиків для включення їх у розрахунок показника достатності капіталу. Передача ініціативи банкам пов'язана з існуванням розвинутих внутрішньобанківських систем контролю за ризиками, які здатні більш точно визначати ризики кожного окремо взятого банку. Такі кардинальні зміни свідчать про принципове зміщення акцентів у пріоритетах світової практики банківського нагляду, коли на заміну нагляду, що передбачав введення нових нормативів, які важко запровадити та проконтролювати на практиці, пропонується надати банкам більше самостійності при оцінці ризиків. Тобто, пропонується зменшити надмірне регулювання та посилити самоорганізацію й самоконтроль. Такі зміни можуть бути результативними лише за умови високого рівня дисципліни банківських установ, що виключає можливість дезінформації наглядових органів.

Основним показником надійності банків згідно базельських нормативів і стандартів є коефіцієнт Кука (коефіцієнт ризикових активів), що відображає відношення капіталу банку до активів, зважених на фактор ризику:

$$k = K / A_p * 100\%,$$

де K – капітал банку,

A_p – активи, зважені на фактор ризику.

Положення Базельської угоди застосовуються у практиці Національного банку України при визначенні адекватності власного капіталу банків. Зокрема, згідно статті 35 закону "Про банки та банківську діяльність" банки зобов'язані підтримувати співвідношення між розміром регулятивного капіталу і сумою зважених до ризику активів – адекватності капіталу [1]. Вимоги Національного банку щодо виконання нормативів капіталу знайшли своє відображення в "Інструкції про порядок

регулювання діяльності банків в Україні", затвердженій Постановою Правління НБУ № 368 [2]. Цією Інструкцією встановлено порядок визначення таких економічних нормативів капіталу: мінімальний розмір регулятивного капіталу, адекватність регулятивного капіталу та адекватність основного капіталу.

Вимоги щодо мінімального розміру капіталу змінювались і постійно вдосконалювались в процесі становлення та розвитку вітчизняної банківської системи. Відслідковуючи динаміку вимог Національного банку України до мінімального розміру капіталу українських банків, відобразимо основні зміни в табл. 1.

Таблиця 1

**Динаміка вимог до розміру капіталу за хронологією
нормативно-правового запровадження**

Дата	Вимоги до розміру власних коштів* /статутного капіталу**/ капіталу***	
	у національній валюті	екю/євро
1991р.	5 млн.крб.	
27.05.1992р.	50млн.крб.	
01.12.1992р.	100млн.крб.	
01.01.1993р.	500млн.крб.	
01.10.1993р.	1млрд.крб.	
01.01.1994р.		3 млн. екю
30.12.1996р.		1 млн. екю
25.05.1998р.		2 млн. екю
01.04.1999р.		3 млн. екю
06.08.1999р****	5 млн.грн.	
01.10.1999р.	8 млн.грн.	
01.04.2000р.	10 млн.грн.	
07.12.2000р.		1 млн. євро 3 млн. євро 5 млн. євро

Примітки:

* До 21.12.1993 року вимоги до капіталу були встановлені НБУ у формі мінімального розміру власних коштів банку

** З 21.12.1993 року до 30.12.1997 року у вимогах до капіталу банків НБУ став включати вимогу виконання мінімального статутного фонду

*** З 30.12.1997 року вимоги до капіталу виражалися у мінімальному розмірі капіталу і мінімальному розмірі статутного капіталу

**** Відповідно до редакції інструкції №10, що набрала чинності з 25.05.1998 року, вимоги до розміру капіталу і статутного капіталу банків НБУ встановлював у національній валюті

Діючим Законом України "Про банки і банківську діяльність" встановлено диференційовану шкалу вимог до мінімального розміру статутного капіталу на момент реєстрації банку. Так, для місцевих кооперативних банків він не може бути меншим 1 мільйона євро, для комерційних банків, що здійснюють свою діяльність на території однієї області – 3 мільйонів євро, для банків, що здійснюють свою діяльність на території всієї України – 5 мільйонів євро. Теоретично, мінімальний капітал можна прирівняти до суми збитків, які банк може витримати, виплативши всі свої борги. Фактично для клієнтів – це гарантія його життєздатності і можливості продовжувати діяльність, впевненість у тому, що "банк не зникне безслідно", не повернувши довірені йому кошти.

Національним банком України встановлюється також мінімальний розмір регулятивного капіталу, який для діючих банків, починаючи з 2003 і до 2007 року, повинен поступово зростати. Зокрема, для місцевих кооперативних банків встановлено норматив мінімального регулятивного капіталу на 17 січня 2003 року – не менше 1 мільйона євро, а на 1 січня 2007 року він повинен бути не меншим 1,5 млн. євро. Для комерційних банків, що здійснюють свою діяльність на території однієї області цей норматив повинен становити не менше, ніж 3 мільйони євро станом на 17 січня 2003 року і до 1 січня 2007 року повинен досягти розміру 5 млн. євро, для банків, що здійснюють свою діяльність на території всієї України відповідно – 5 мільйонів євро і 8 млн. євро [2].

Норматив адекватності регулятивного капіталу (платоспроможності) відображає здатність банку своєчасно і повністю розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що випливають із торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру. Чим вище значення показника адекватності регулятивного капіталу, тим вищий ризик, який приймають на себе власники банку; і навпаки: чим нижче значення показника, тим більша частка ризику, що її приймають кредитори і вкладники банку. З 1 березня 2004 року від банків вимагається підтримувати цей показник на рівні не менше 10%, а для банків, що розпочинають свою роботу – 15%. Визначається норматив адекватності регулятивного капіталу (H2) як співвідношення регулятивного капіталу банку до сумарних активів зважених за ступенем кредитного ризику і зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями. Для розрахунку адекватності регулятивного капіталу всі активи поділяються на п'ять груп за відповідним ступенем ризику – 0%, 10%, 20%, 50%, 100%. Порядок визначення даного нормативу (H2) запозичений з Базельської угоди 1988 року, з метою максимального наближення до реалій світової банківської діяльності, а також посилення інструментів нагляду за діяльністю комерційних банків з боку Національного банку України.

Крім того, з метою визначення спроможності банку захистити кредиторів і вкладників від непередбачуваних збитків встановлено норматив адекватності основного капіталу (H3), який розраховується як співвідношення основного капіталу (скоригованого) до загальних активів банку, зменшених на суму створених резервів за активними операціями. Нормативне значення цього показника – не менше 4%. Всі банки України за рівнем достатності капіталу поділяються на добре капіталізовані, достатньо капіталізовані, недокапіталізовані, значно недокапіталізовані, критично недокапіталізовані. Віднесення банку до відповідної групи залежить від дотримання

ним встановлених нормативів капіталу. Невиконання вимог щодо розміру власного капіталу банку свідчить про неспроможність банку до повноцінного функціонування. Такі установи мають бути реорганізовані або перетворені на такі, що виконують лише окремі операції.

З метою поліпшення рівня капіталізації банків, Національний банк рекомендує вжити ряд заходів: для банків, що не дотримуються жодної з вимог щодо нормативів капіталу (Н1, Н2, Н3) – розробити заходи, які сприятимуть розвитку капітальної бази (програму капіталізації) або розв'язати питання шляхом реорганізації банку. Недокапіталізованим банкам пропонується припинити виплату дивідендів та надання бланкових та пільгових кредитів, розробити заходи фінансового оздоровлення банку, припинити вкладання коштів у статутні фонди інших юридичних осіб, обмежити активні операції.

Розглянемо показники, які характеризують обсяг регулятивного капіталу банківської системи України та ступінь його достатності (табл. 2).

Таблиця 2

**Регулятивний капітал банків України у період 2001–2004 рр.
та норматив його адекватності***

Показники	1.01.2001р.	1.01.2002р.	1.01.2003 р.	1.01.2004р.	1.10.2004р.
Регулятивний капітал, млн. грн.	5148	8025	10099	13274	16818
Темп росту регулятивного капіталу, %	*	155,9	125,8	131,4	126,7
Адекватність регулятивного капіталу (Н 2), %	15,53	20,69	18,01	15,11	15,08

Примітка:

* Складено за даними: Вісник НБУ. – 2004. – № 11. – С. 68.

Дані таблиці 2 свідчать про перманентне зростання регулятивного капіталу банківської системи України. Упродовж 2001-2003 років спостерігаємо його збільшення на 55,9; 25,8; 31,4 відсотків відповідно. За 10 місяців 2004 року регулятивний капітал збільшився на 26,7 % і на 1 жовтня становив 16818 млн. грн. Середні значення нормативу адекватності регулятивного капіталу в цілому по банківській системі становлять більше 15 %, що свідчить про значний запас достатності капіталу вітчизняних банків, про здатність більшості з них своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями.

Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що необхідність державного регулювання розміру власного капіталу зумовлена:

- функцією держави (в особі НБУ) забезпечити стабільність банківської системи країни;
- особливістю структури фінансових ресурсів комерційних банків, власний капітал яких становить незначну питому вагу у сукупних ресурсах;

С. Коваль

Державне регулювання розміру...

- впливом фінансового становища окремого банку на стабільність і стійкість банківської системи України, а також економіки в цілому;
- вимогами світової спільноти до повноцінного державного регулювання, що відповідає міжнародним стандартам.

Таким чином державне регулювання розміру власного капіталу банку займає визначальну роль у підтриманні надійності банківської системи та включає систему заходів за допомогою яких Національний банк України забезпечує стабільне функціонування банків, запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі.

У подальшому наукові дослідження з цієї тематики передбачають охоплення не лише загальних питань державного регулювання розміру власного капіталу банків, а й порушення проблем дотримання нормативних вимог НБУ окремими банками, які мають вагоме практичне значення.

Література

1. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 7.12.2000 р. – № 2121-111.
2. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: затверджена Постановою Правління НБУ № 368 // Нормативні акти Національного банку України. – 2001. – № 10. – С. 3–21.
3. Вожжов А. П., Клименко А. И. Сущность и функции капитала банка. Проблемы банковского капитала на Украине // Экономика. Финансы. Право. – 2001. – № 3. – С. 19–26.
4. Герасимова Е. Б. Анализ банковских ресурсов методом коэффициентов / Финансы и кредит. – 2003. – № 1. – С. 23–25.
5. Гуцал І. С. Функціонування кредитного механізму в Україні в перехідний до ринку період. – Тернопіль: "Збруч". – 312 с.
6. Дж. Синки, мл. Управление финансами в коммерческих банках: Пер. с англ. 4-го переработанного изд. – М.: Gatallaxy, 1994. – 820 с.
7. Роуз Питер С. Банковский менеджмент. Перевод с англ. со 2-го изд. – М.: Дело, 1997. – С. 453.
8. Усоскин В. М. Современный коммерческий банк: управление и операции. – М.: ИПЦ «Базар Ферро», 1994. – 320 с.